

Олена Цимбалюк
(Львів)

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОСТЮМ ЯК ЯВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ОСНОВНИМИ ТИПОЛОГІЧНИМИ ОЗНАКАМИ

У статті відображено одну з можливих для застосування на практиці спроб типологізації костюма як явища національної культури. Пошук систематизації спирався на порівняльно-аналітичний метод при дотриманні принципу історизму, з урахуванням функціонального призначення того чи іншого вбрання. Метод індексації є допоміжним для проведення узагальненої типологізації костюма.

Ключові слова: національний костюм, традиційний, сучасний, дизайн, функція, вид, підвид, рід, тип, група.

The article reflects an attempt of typology-making for costumes being true phenomenon of national culture. After author's reasoning the processing is quite possible to be used in practice. A search for systematization has been based upon comparative historical method and is hold to principles of historical studies with discount of functional destination for every certain part of dress. A method of indexing is auxiliary one in the course of generalized costume typology-making.

Keywords: traditional, contemporary, national costume, design, function, kind, gender, type, group.

В статье отражается одна из возможных для использования на практике попыток типологизации костюма как явления национальной культуры. Поиск систематизации опирался на сравнительно-аналитический метод при соблюдении принципа историзма, при этом учитывалось функциональное назначение той или иной одежды. Метод индексации стал вспомогательным для проведения обобщённой типологизации костюма.

Ключевые слова: национальный костюм, традиционный, современный, дизайн, функция, вид, подвид, род, тип, группа.

У сучасному українському мистецтвознавстві часто відчувається скупість термінології, зокрема, зупинимося на словосполученні *український національний костюм*. Під ним розуміємо багатогранне культурологічне явище, яке охоплює увесь діапазон костюмних форм різноманітного призначення, які створювалися й створюються на теренах України впродовж всієї її історії.

Спроба об'єднати одним терміном усі історичні одягові форми, до того ж такі, які належали різним соціальним групам, шарам і прошаркам населення України, із сучасними спонукала нас увести термін «національний», хоча він не є широко-вживаним, загальноприйнятим. Адже, на превеликий жаль, у сучасній Україні немає такого одного загальнонаціонального вбрання. І не тому, що немає бази для його створення... Коли чуєш слова «національне вбрання», то перед очима постають його традиційні форми, українські, народні, багатобарвні, розмаїті. Разом вони утворюють пишній різнобарвний вінок українського народного одягу, вибрати кращу квітку з якого неможливо. Унікальні за своїм матеріальним та духовним наповненням селянські комплекси одягу не відображають багатства образів населення України в її різні історичні епохи, адже, окрім простих селян, населення країни складалося з князів та їхніх військових дружин, бояр, ремісників, духівництва.., а в пізніші часи героїчні

сторінки історії писали козаки з їх отаманами та гетьманами, міщани будували українські міста, які від ворогів захищали українські військові, українську культуру плекала інтелігенція. За кожною історичною соціальною групою людей закріпився певний образ завдяки їх історично усталеному зовнішньому вигляду.

Щодо терміна «костюм», то також виникають неоднозначні запитання: відомо, що український народ його не вживав [3], хіба як назву західноєвропейської форми чоловічого плаття, так званого англійського ділового костюма-двійки (-трійки), яка у ХХ ст. поступово витіснила народні форми. Це підтвердили провідні сучасні дослідники народної культури. У передмові до монографії «Український стрій» автори наголошують, що в давній народній термінології французького слова *костюм* не було, і наводять розкішний синонімічний ряд побутових народних слів, які підмінюють значення іноземного терміна. Водночас додають: «Сьогодні видається несподіваним і те, що слова *одяг* у давній мові не було, хоча вживалося дієслово *одягатися*» [1, с. 6–7]. Отже, мова розвивається, і в наш час виникла потреба означити певним терміном неосягне, потужне явище в царині одягової культури. Саме таким, на нашу думку, найвдалішим терміном є слово *костюм*, але не у вузькому значенні конкретного вбрання, а в розширеному. Це дозволяє відображати епоху ширшими засобами матеріальної культури: конкретними формами вбрання, зачісками, прикрасами, одяговими доповненнями і предметними аксесуарами, манерою поведінки відповідно до конкретного одягу тощо.

Звичайно, хотілося б застосувати термін із давніх наших слів, забутих нині, як, приміром, слово *лудина*, таке близьке до *людина*. Воно підтверджує «...ту неспростовну істину, що матеріальна культура має духовні витoki, а окремий предмет, навіть якщо він виходить з ужитку і втрачає актуальність ужиткової речі, стає дорогоцінною пам'яткою...» [1, с. 6–7]. Слово *лудина* настільки є гармонійним у стосунку до людини як такої, що набуває інтимного, сакрального звучання, на відміну від світського й багатоликого *костюм*. Тому вважаємо, що термін *костюм* наразі є найприйнятнішим для означення цілого явища, у якому традиційний одяг становить синкретичну частину загального.

Отже, вживаючи словосполучення *український національний костюм* (далі – УНК), насамперед маємо на увазі зовнішній вигляд усіх соціальних прошарків населення, яке проживало впродовж усіх часів на теренах України. Хотілося б, щоб і сучасне вбрання підкреслювало національні риси, містило національний дух, але сьогодення – це вже як інший бік медалі цього явища, яке, зберігаючи єдність з минулим, формується іншими шляхами.

Французькі дослідники Елен та Жан-Поль Везіан у передмові до монографії «Гуцульська вишивка...» зазначають: «Костюми виступють своєрідними маркерами ідентичності: вони уможливають ідентифікацію членів певної групи і стверджують єдність, що існує між ними. Усередині однієї спільноти костюми є показниками соціального та сімейного статусу, віку та статі – від народження до смерті» [2, с. 9].

Про костюм, який своїми засобами відтворює образ епохи, можна говорити як про своєрідний документ історичного часу та соціального статусу певної групи людей, як про носія нооінформації, інформації, створеної людським розумом, на відміну від інформації, закладеної в явищах неживої природи або в біології. Можемо стверджувати, що в історичних та традиційних формах костюма накопичуються та відображаються підсумки спостережень, узагальнення багатьох реальних явищ – таким чином виникають емпіричні уявлення про той чи інший документ [5, с. 8–9]. На абстрактному рівні костюм трансформується в певний матеріальний носій, на якому збережено інформацію для передачі далі в просторі та часі. Якщо абстрагуватися від конкретних одягових форм і *український національний костюм* ідентифікувати як явище, один з векторів розвитку якого скерований ретроспективно в глибину віків, а інший на перспективу від сьогодення в майбутнє, то УНК перетворюється на головний носій та накопичувач документальної інформації (рис. 1).

Рис. 1

Неосяжність явища УНК спровокувала довготривалий пошук та опрацювання методики, за допомогою якої вдалося б досягнути його межі та спробувати провести класифікацію та узагальнену типологізацію костюма.

Питаннями класифікації одягу, зокрема, народного, займалися дослідники традиційного одягу Л. Булгакова, Р. Захарчук-Чугай, К. Матейко, Т. Ніколаєва, Г. Стельмащук та інші, які вважають, що морфологія одягу ґрунтується за функціональними ознаками, важливими є також крій, матеріали, стать і вік людини.

Слід наголосити, що створення одягу дещо відособлене від інших видів декоративно-прикладного мистецтва, тому виникають деякі труднощі на шляху осмислення зазначеної проблеми і пов'язані вони з тим, що УНК як явище української культури глибиною своєї антропоцентричної сутності вирізняється з інших видів народних мистецтв, що особливо відчутно в дизайні сучасного національного одягу. Спроба класифікації одягу спонукала розглянути костюм як культурологічне явище на основі аксіоморфологічної концепції дизайну, на що надихнули, окрім вище згаданих, концептуальні ідеї та морфологічні розробки О. Никорак, М. Селівачова, М. Станкевича, О. Хмельовського та інших, з яких видно, що існують різні підходи до класифікації.

Це привело у проведенні класифікації та узагальненої типологізації УНК до залучення методів порівняння, абстрагування та індексації (індексування документів) [4, с. 152–157]. Останній – тривалий час застосовується в бібліографічній справі для систематизації УДК і ББК. Тепер, завдяки комп'ютеризації, процес каталогізації книжок удосконалився, а їх індексування й надалі залишається невід'ємною основою [8]. Відомий він також лінгвістам (наприклад, для індексації дієслів у мові банту) [9]. Широко задіяна індексація в музейній справі, зокрема, для створення міжрегіонального електронного архіву етнографічних даних за матеріалами польових досліджень (кафедра етнографії і антропології Санкт-Петербурзького державного університету, Музей антропології та етнографії ім. Петра Великого – Кунсткамера та ін.). Архівація та індексація матеріалів електронного архіву впроваджується загальним класифікатором, за єдиною методикою [6; 7]. Без індексації документів пошукові сервери у всесвітній Інтернет-мережі не змогли б надавати послуги з пошуку інформації тощо.

Спільним між УНК, мовою банту, бібліографічною та музейною справами є наявність величезного масиву інформаційного матеріалу. Цей масив, як безмежний Всесвіт, має свою структуру й неосяжне поле для вивчення. У результаті пізнання інформації накопичені факти потребують наукової систематизації. Отже, системно розподіляючи матеріально-інформаційні документи, тобто костюми, носіїв соціально-культурологічної інформації, намагаємося спершу визначити їхні синонімічні, родо-видові та асоціативні відносини між собою. Після цього присвоюємо їм відповідні числа, індексування тут виконує функцію системи умовних позначень для впорядкування.

Різні значення поняття «документ» мають спільне підґрунтя: відносини між його різними значеннями будуються за принципом «матрьошки» – кожне більш широке поняття поглинає менш широке (наповнюється ним) [5, с. 9–11]. Щоб довести це, позначимо *документ-УНК* рівнем «зеро» – це найширше значення, що охоплює всі інші. Цей матеріальний об'єкт-явище використовується для передавання інформації в

суспільстві, складові костюма – власне одяг, прикраси, додатки та інше, які представлені в музеях, на виставках, фестивалях і т. п., зафіксовані в рукописах, друкованих матеріалах і т. д., становлять різні значення поняття *документа-УНК*.

Як уже зазначалося, явище УНК базується на двох фундаментальних складових. Це – історико-традиційний костюм, який належить до декоративно-прикладного (ужиткового) мистецтва, і сучасний костюм, що вже є наслідком дизайнерської діяльності людей. Антропоцентризм є спільною, базовою мотивацією їх формотворення, натомість зовсім інше соціальне середовище новітньої історії породжує також інші шляхи створення дизайн-продукції. Тому історико-традиційний і сучасний костюм (як головні структурні одиниці морфології, як підвиди декоративно-прикладного мистецтва) позначаємо числами (цифрами) «1» і «2».

Для виділення на рівні родів подальший ретроспективний напрям історико-традиційного костюма позначаємо двома послідовними непарними числами, він поєднує «1.3 Історичний костюм» і етнокомплекси народного одягу «1.5 Традиційний костюм». Так само на рівні родів позначаємо двома послідовними вже парними числами перспективний напрям розвитку сучасного костюма, дизайн-діяльність, що включає «2.4 Дизайн-костюм» і «2.6 Самодіяльну моду» (рис. 2).

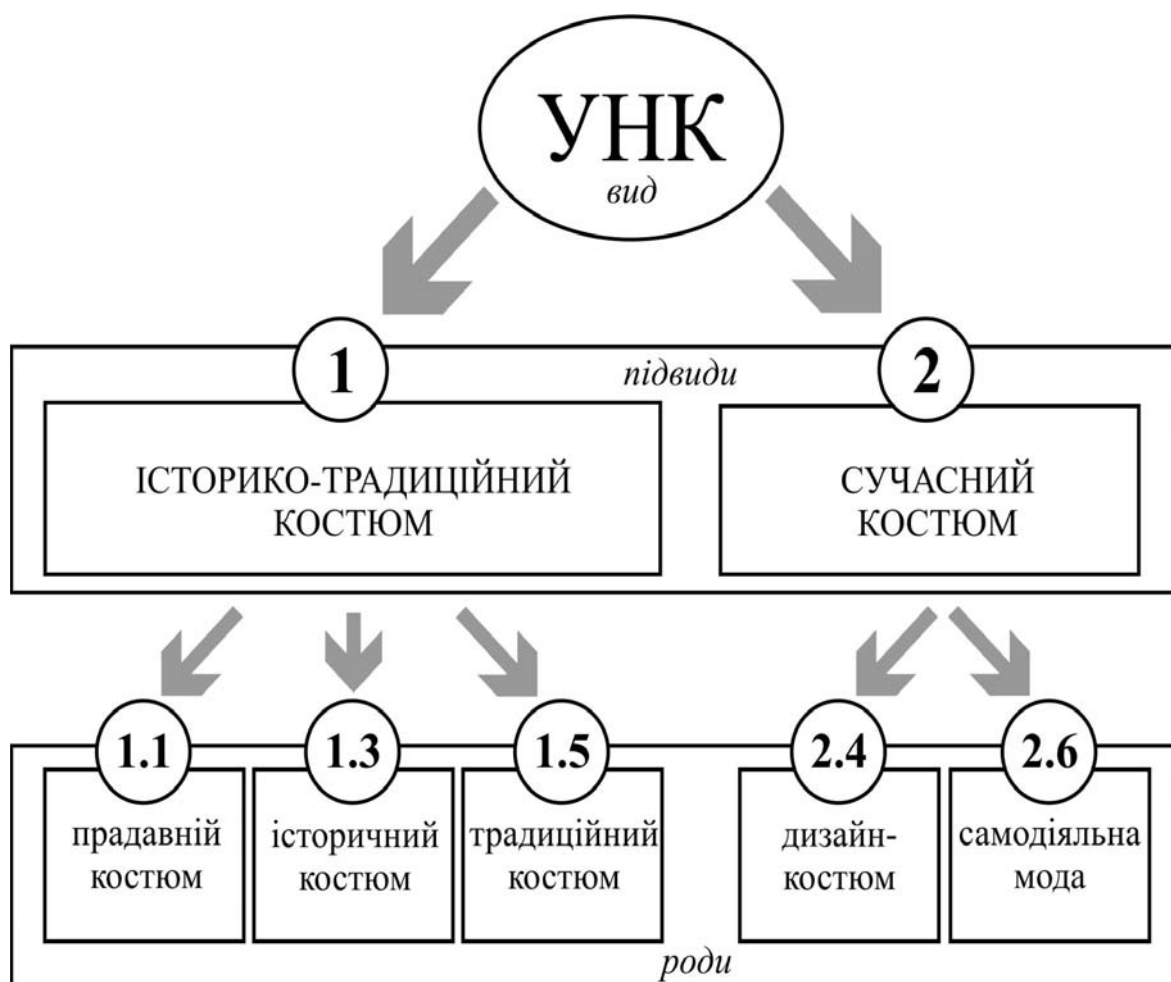

Рис. 2

Наступні числа після перших двох цифр продовжуємо позначати після нахисної лiнii. Пропонуємо розглянути розвиток iнформативних значень iсторичних костюмiв по лiнii «1» на рiвнi родiв (рис. 3; рис. 4; рис. 5).

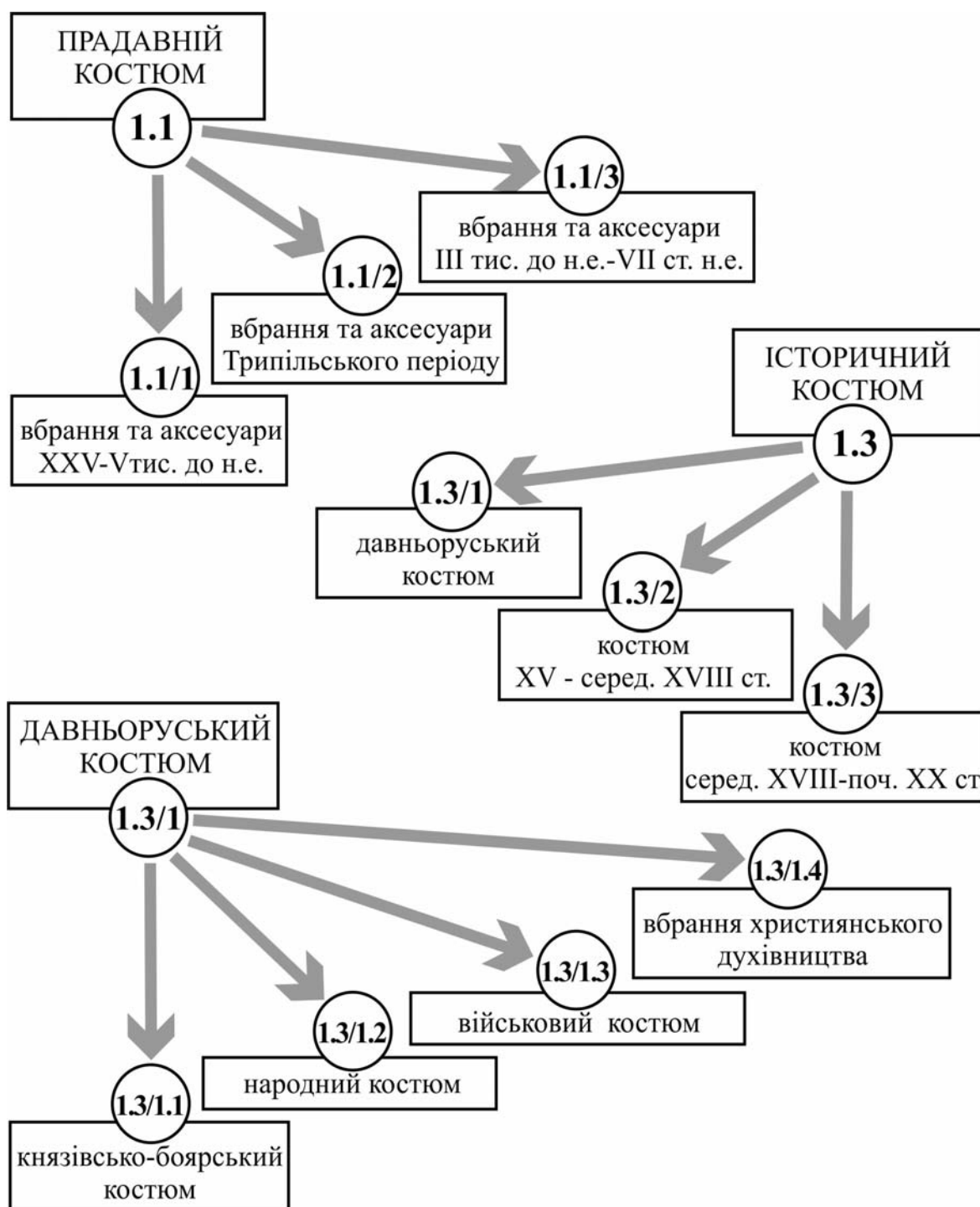

Рис. 3, 4, 5

Класифікацію та типологізацію прадавнього, історичного та традиційного костюмів ми розробляли, спираючись передусім на праці Т. Ніколаєвої, К. Стамерова і Г. Стельмащук. У першій нашій спробі класифікації та типологізації УНК [4, с. 152–153] етнокомплекси народного одягу були виділені в групу на рівні родів «1.5», без окремого введення поняття *традиційний костюм*. Натомість тут ми пропонуємо визначити традиційне вбрання як явище національної культури й на рівні родів «1.5» народний одяг зафіксувати як «Традиційний костюм» (рис. 6).

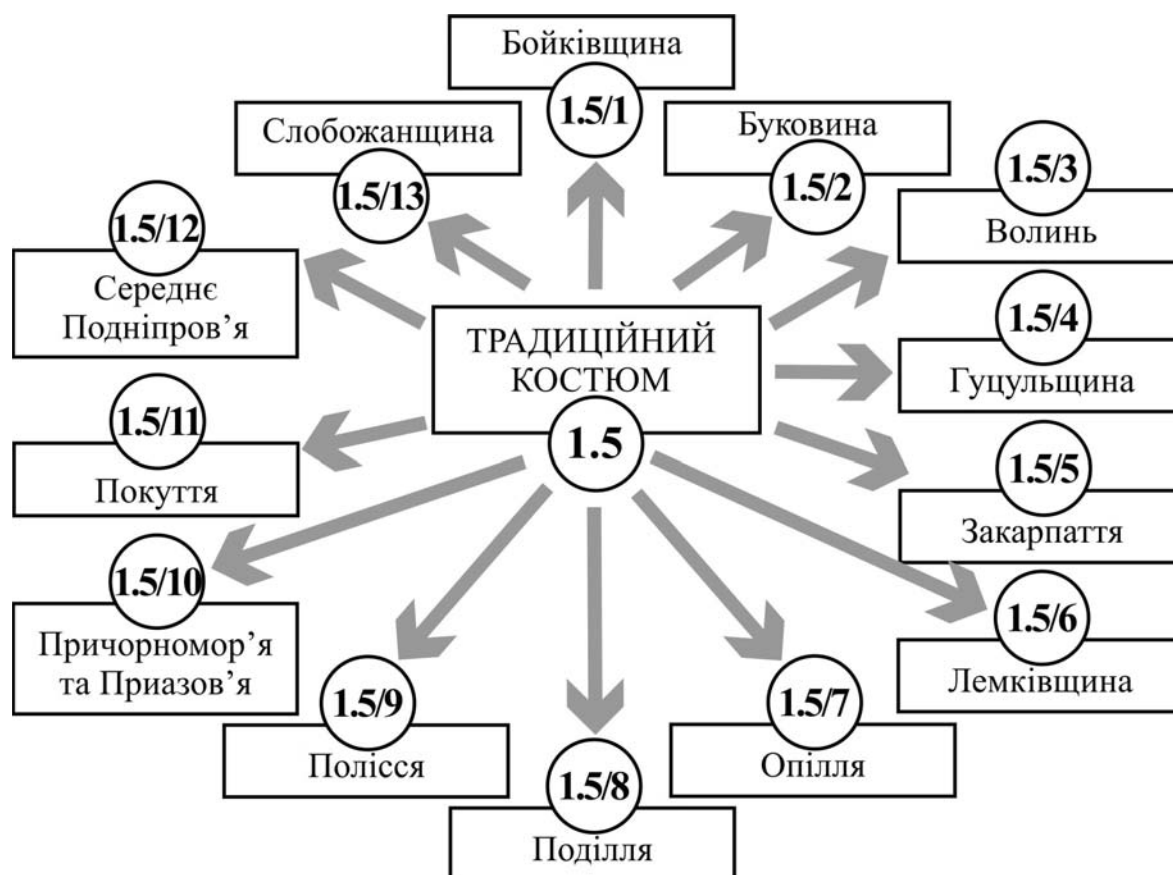

Рис. 6

Традиційні строї етнографічних регіонів України в цій конкретній спробі впорядковуємо за абеткою, що абсолютно не виключає застосування іншої схеми. Поглиблена індексація історико-традиційних костюмів на рівні типологічних груп та підгруп цією статтею не передбачена. Щодо відгалуження по лінії «2», то типологізація роду *дизайн-костюм* уже була застосована в попередній статті [4], а термін *самодіяльна мода* остаточно ще не сформований і потребує поглибленого аналізу та доопрацювання.

Таким чином, застосовуємо метод числової (цифрової) індексації для позначення всіх родів, типологічних груп, підгруп і т. д. як історичних, так і сучасних форм українського національного вбрання.

Застосовуючи контрольоване індексування, ми намагалися звести в єдине ціле явище УНК, образно кажучи – розкласти по полицках у великій спільній шафі всі одягові предмети, складові, доповнення до всіх костюмів-образів як минулого, так і сучасності.

1. Білан М. С., Стельмащук Г. Г. Український стрій. – Л. : Фенікс, 2000. – 238 с. : ілюстр.
2. Гуцульська вишивка з колекції Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського : монографія / заг. ред. : О. Никорак; відповід. за випуск : Л. Лихач. – К. : Родовід, 2010. – 200 с. : ілюстр.
3. Матейко К. Український народний одяг. Етнографічний словник. – К. : Наук. думка, 1996. – 196 с.
4. Цимбалюк О. К. Театральні костюми-образи за народними мотивами (на прикладі робіт Дарії Зав'ялової): морфологічний аспект // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. Зб. наук. праць / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2008. – Вип. 8. – С. 152–157.

5. *Швецова-Водка Г. М.* Типологія документа. – К. : Книжкова палата України, 1998. – 80 с.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kunstkamera.ru/museums_structure/muzejnye_i_nauchno_vspomogatelnye_sluzhby_i_podrazdeleniya/oit/.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ethnology.ru>.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lsl.lviv.ua/data/history/Krasnyk-Sakharova.doc>.
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.web1.kunstkamera.ru/library/.../ch203.htm>.